

Achttiende-eeuws toneel

Podium voor de samenleving

Vele mensen participeerden in de wereld van het toneel, als betrokken toeschouwers, begeesterde schrijvers of bevlogen spelers. Het toneel was een uitgelezen plaats om maatschappelijke en religieuze thema's breed aan de orde te stellen.

Toneel was er in soorten en maten. Voor het vermaak waren er kluchten, blijspelen en spektakelstukken met veel kunst- en vliegwerk. Voor het serieuze werk was er het ernstige treurspel: religieuze stukken in de Zuidelijke Nederlanden en Frans-classicistisch toneel met klassieke helden of vorsten in de noordelijke Republiek. In de tweede helft van de achttiende eeuw veranderde dat. Er kwamen steeds meer treurspelen met gewone burgers in de hoofdrol.

Rumoer binnen en buiten de schouwburgen

Er waren heel weinig theaters in de achttiende eeuw. Schouwburgen waren nog niet de deftige kunsttempels die het later geworden zijn. Het publiek was luidruchtig, dronk alcohol, kraakte noten, pelde sinaasappels, floot op zijn vingers en leverde hardop commentaar op de scènes. Het meeste toneel werd buiten de theaters gespeeld, in herbergen of op jaarmarkten en kermissen. Rondtrekkende toneelgezelschappen traden er op in tenten.

Religieus toneel in de Zuidelijke Nederlanden

In de Zuidelijke Nederlanden deden veel amateurs, vooral jongeren, zélf aan toneel. Er waren 'compagnies', particuliere toneelgezelschappen, en bijna elke stad of elk dorp had wel een [rederijkerskamer](#) die stukken schreef, bewerkte en opvoerde. Bovendien was er het populaire 'schooltoneel', opgevoerd in het Latijn door scholieren van rooms-katholieke jezuïetenscholen. Programmaboekjes laten zien dat het altijd om religieuze stukken ging, meestal bloedige, katholieke martelaarsdrama's.

Classicistisch toneel in de Noordelijke Nederlanden

In de calvinistische Noordelijke Nederlanden was het juist verboden om religieuze stukken op te voeren. Daar was de druk van de protestantse kerk, die het toneel als zedenbedervend zag, enorm groot. Op zondagen en christelijke feestdagen werd bijvoorbeeld nooit gespeeld. En de meest prestigieuze schouwburg van het land, die van Amsterdam, programmeerde bij voorkeur Frans-classicistische stukken. Dat waren moderne stukken waarin schrijvers zich strikt hielden aan nieuwe regels. De eenheden van tijd, plaats en handeling gaven een stuk meer samenhang en de eisen van wellevendheid (bienséance) en geloofwaardigheid (vraisemblance) garandeerden een beschaafde inhoud. Wonderbaarlijke en bloederige scènes werden van het toneel verbannen en ook godsdienstige en politieke onderwerpen waren verboden, want die leidden alleen maar tot polarisatie en discussies.

Burgerlijk toneel

Na 1750 moderniseerde het toneel en kwamen er burgerlijke treurspelen. Die gingen niet meer over Bijbelse en klassieke helden als David of Achilles, maar over het leed van gewone burgers in moderne, verlichte tijden. Daarmee kon het publiek zich beter identificeren. Een van de eerste oorspronkelijke, burgerlijke treurspelen in het Nederlands ging over een onderwerp dat in heel Europa de gemoederen in beweging bracht: religieuze tolerantie. *De dood van Calas* (1767), geschreven door het Leidse dichtgenootschap 'Kunst wordt door arbeid verkreegen', is een stuk over de Franse protestant Calas die er in het katholieke Frankrijk in 1761 ten onrechte van werd beschuldigd zijn zoon te hebben vermoord. Hij kreeg een oneerlijk proces en werd geradbraakt. De Franse filosoof Voltaire veroordeelde de zaak scherp in zijn *Traité sur la tolérance* (1762). Het Leidse genootschap verdiepte zich in de zaak, correspondeerde met de weduwe van Calas, droeg het stuk aan haar en de kinderen op en hoopte, net als Voltaire, het Nederlandse publiek te overtuigen van het belang van tolerantie.

Verder lezen

- Korte hoofdstukjes over achttiende-eeuws toneel zijn te vinden in R.L. Erenstein (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden: tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam 1996.
- Anna de Haas, [‘Frans-classicisme en het Nederlandse toneel, 1660-1730’](#) (1997)
- Anna de Haas, [“Wy openen de gordijn van ons bebloet Toneel”. Gruwelen op het achttiende-eeuws toneel](#) (1995)
- Kornee van der Haven, [“Dat dan de Schouwburg nooit op godsdienst schempe of smaal...” De herziene Schouwburgdrukken van 1729 en het verbod op godsdienstig en onbetamelijk toneel in de Amsterdamse Schouwburg](#) in: *Documentatieblad werkgroep Achttiende eeuw* (2004), p. 1-20.
- Gert-Jan Johannes en Inger Leemans, *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Republiek* (Amsterdam 2017), p. 259-310: 'Het theaterbedrijf' en p. 324-353: 'Toneelpoëtica'.
- Kåre Langvik-Johannessen en Karel Porteman, [‘1700. Inauguratie van de Muntschouwburg te Brussel. Het theaterleven in de Zuidnederlandse hofstad van 1650 tot in de Oostenrijkse tijd’](#) (1996)
- Jozef Smeyers, [Van traditie naar vernieuwing. De Zuidnederlandse letterkunde in de Oostenrijkse tijd](#) (1987)

